

Ruhun Yeniden Dirilmesi Unsuru Üzerinden Zerdüştlük–Yahudilik Etkileşimi

Yusuf YIKMAZ*

Özet

Farklı dini geleneklerde ölüm sonrasında dair inançları incelediğimizde kimi zaman bunların birbirine yakın anlatımlar içerdiğini görmekteyiz. Özellikle ruhun yeniden dirilmesi birçok gelenekte bulunan ve oldukça benzer anlatılar içeren unsurlardan birisidir. Coğrafi olarak yakın bölgelerde ortaya çıkmış olan Yahudilik ve Zerdüştlük dinleri, Babil sürgünü ile adeta iç içe bir yaşam tecrübesine sahip olmuştur. Araştırmamızda ruhun yeniden dirilmesi unsuru üzerinden bu iki dini geleneğin etkileşimini konu edinmekteyiz. Yahudiliğin teşekkülünde çok önemli bir yeri bulunan Babil sürgününün Yahudi eskatolojisini ne denli etkilediğini hem Zerdüştlük hem de Yahudilik metinlerindeki öğretilerle karşılaştırma yoluyla incelemeye çalıştık. Genel yaklaşımın aksine ruhun yeniden dirilmesi hususunda Zerdüştlükten Yahudiliğe doğru kesin ve belirli, bir unsur ve gelenek geçişinin olmadığını idrak ettik.

Anahtar Kelimeler: Yahudilik, Yeniden Dirilme, Zerdüştlük, Ahiret, Tevrat, Avesta

Abstract

When we examine beliefs after death in different religious traditions, we sometimes see that they are close to each other. Especially the resurrection of the soul is one of the elements which are found in many traditions and contain very similar narratives. The religions of Judaism and Zoroastrianism developed in geographical regions close to each other, experiencing life intertwined with the Babylonian exile. In our research, we study the resurrection of the soul about interaction of these two religious traditions. We tried to examine by comparison the extent to which the Babylonian exile Jewish eschatology, which has a very important place in the formation of Judaism, affected both the Zoroastrian texts and the teachings of the resurrection in Judaism. In our article, we will study about the origin of resurrection in Judaism and its changes on Zoroastrian texts. Contrary to the general approach, we have realized that there is no transition from Zoroasterism to Judaism about the resurrection of the spirit.

Keywords: Judaism, Resurrection, Zoroastrianism, Afterdeath, Torah, Avesta

Giriş

İnsanlık tarihi boyunca din hayatın her alanını kuşatmış, siyasete, sanata, teknolojiye ve medeniyete dair tüm unsurlara doğrudan müdahil olmuştur.

* Arş. Gör., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Medeniyetler arası kültürel ve bilimsel alışverişler yapıldığında, bu alışverişe konu olan unsurlarla birlikte dini düşünce de alınıp verilmiştir. Tarih boyunca kimi zaman bozulmadan ve değiştirilmeden alınmış olan, çoğu zaman da içselleştirip dönüştürülerek girdiği medeniyetin rengine bulanmış dini unsurlar bu tezi doğrulamaktadır. Sümer kentlerini işgal eden Akadların Sümer dinini büyük değişikliklere uğratmadan benimsemesi gibi hadiseler bu duruma örnek teşkil etmektedir.¹

Özellikle jeokültürel ilişkiler, dinlerin etkileşimine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Jeokültürel etkileşim daha çok göçler ve sürgünler yolu ile sağlanmıştır. Yahudi diasporalarının sonucundaki dinsel etkilenmeler, antik dünyadan gelen bozkır halklarının dinleri ile geldikleri medeniyetin dinleri arasındaki etkileşim gibi hadiseler önemli örnekler olarak karşımızdadır.² Yahudiliğe sürgün sonrası dönemde geçtiği iddia edilen antik İran kült ve unsurları içerisinde, ruhun yeniden dirilişi ile ilgili olan inançlar bu bağlamda iki dini sistemdeki hem öteki dünya inançlarını göstermesi hem de tanrı karşısında inananların durumunu belirleme açısından önem arz etmektedir. Tek tanrılı dinlerin ilk ve en önemli temsilcisi olan Yahudiliğin çeşitli kırılma dönemlerinde uğradığı değişimlerin izini sürmek Yahudilik dini için olduğu kadar ondan sonra gelen ilahi dinler için de önemlidir. Bu çalışmada Babil sürgünü ve sonrasında Zerdüştlük dini ile Yahudilik arasındaki etkileşim, ruhun yeniden dirilişi unsuru esas alınarak incelenecek ve Zerdüştlüğün, Yahudiliği etkileyip etkilemediği anlaşılmaya çalışılacaktır.

Diriliş Kavramı ve Yahudi İnancında Dirilmek

Dirilmek ölüm sonrasında yeniden canlılık kazanmaya denir.³ Ahiret gününde bedenlerin dünya üzerinde yeniden yaşama kavuşması anlamında kullanılır.⁴ Yeniden dirilme, İslam literatüründe "Ba's" kelimesi ile ifade edilir ve birini kaldırıp harekete geçirmek, uykudan uyandırmak, diriltmek gibi manalara gelir. Yaraticının herhangi bir şeyi yoktan var etmesi, İsa peygamberin ölüleri diriltmesi gibi olaylar da Ba's kavramı içinde kabul edilmiştir. İslam literatüründe en çok kullanılan anlamı ise kıyamet gününde Allah'ın ahiret hayatını başlatmak üzere ölüleri yeniden canlandırması, onları kabirlerinden çıkararak hayata göndermesi anlamında kullanılır.⁵ Yeniden dirilme inancı eski Mısır, İran, Çin ve Hint dinlerinde bulunmakla birlikte; Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da da bulunan bir inançtır.

Yahudi kutsal kitabının ilk yorumcuları olan Ferisiler⁶, ruhun ölümsüzlüğünü ve yeniden dirilme inancını bir nevi tartışmasız doktrin biçiminde

¹ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi 1*, Ali Bertkay (Çev.), İstanbul, Kabalca Yayınları, 2003, s. 88.

² William McNail, *Dünya Tarihi*, Aleaddin Şenel (Çev.), Ankara, İmge Yayınları, 2014, s. 165.

³ *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, "Diriliş", Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 382.

⁴ Moshe Greenberg, "Resurrection", *Encyclopedia Judaica*, C.17, Thomson Gale USA: Keter Publishing House LTD., 2007, s. 240.

⁵ Yusuf Şevki Yavuz, "Ba's", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.5, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1992, s. 98.

⁶ Ferisiler; Haşmonay yönetimi sırasında ortaya çıkan Yahudi gruplaşmasında, ağırlıklı olarak soferim denilen Tevrat âlimlerinden teşekkül eden ve sayıca en büyük grubu meydana getiren topluluğa verilen

ortaya koymuşlardır. Kutsal metni lafzen anlama yoluna giden ve yorum geleneğini kabul etmeyen Sadükiler⁷ ise Tanah'ta rastlamadıkları gerekçesiyle hem ruhu hem de diriliş inancını reddetmişlerdir. Yeniden dirilme inancı, ilk defa Tanah sonrası Yahudi literatüründe açıkça ortaya konulup, Rabbanî literatürle birlikte Yahudi öğretisinin bir parçası haline gelmiştir.⁸

Yahudilikte yeniden dirilme inancına dair çeşitli, hatta birbirine zıt inançların olduğunu söylememiz mümkündür. G. E. Mendenhall, Yahudi kutsal metinlerinde ölüm sonrasına dair hiçbir şey geçmediğini söylerken Helmer Ringgren, Sadükilerin ölümden sonra dirilişi reddetmesine işaret ederek sadece bedenle diriliş anlayışının Yahudi inancında yeri olmadığını savunmaktadır. Dan Cohn-Sherbok ise bazı Yahudilerin, diriliş inancının Tanrının Musa'ya kutsal kitabın ilk beş bölümünde vahyettiği ilahi bir doktrin olduğuna inandıklarını dile getirmektedir.⁹

Orta Çağ'da Musa b. Meymûn¹⁰ Yahudi teolojisinin ve akidesinin ana hatlarını çizmeye çalışmıştır. Maimonides, Mişna'nın yorumunu yaparken Tora'daki 613 emir ve yasaktan derlediği 13 Esas'ı¹¹ Yahudiliğin temel doğruları ve dayanakları olarak ortaya koymuştur. Bu 13 Esas'tan sonuncusu ölümlerin dirilişidir. Maimonides, yeniden dirilmeyi Musa'ya verilen Tora'daki ana ilkelerden birisi olarak kabul eder. Maimonides, *Ölünün Dirilişi Hakkında Risale*¹² adlı bir eser yazmış ve dirilişi, ruhun ölüm ile ayrıldığı bedene dönmesi olarak yorumlamıştır. Çağımızda da muhafazakâr Yahudilerin önemli bir kısmı ve Rabbanî Yahudilik geleneğini sürdüren ortodoks Yahudileri yeniden diriliş inancını kabul etmektedir.¹³

addr. Bkz. Salime Leyla Gürkan, "Yahudilik", *DİA de ve başta kısaltmalar bölümüne ekle Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C.43, s. 191.

⁷ Sadükiler; Yahudi Haşmonay döneminde ortaya çıkan ve mabet hizmetiyle görevli din adamı sınıfını oluşturan aristokrat-muhafazakâr gruba verilen addır. Bkz. Salime Leyla Gürkan, "Yahudilik", *DİA*, c.C.43, s. 191.

⁸ Salime Leyla Gürkan, "Yahudilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C.43, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2013, s. 205.

⁹ Muhsin Akbaş, "Yahudi ve Hristiyan Düşüncesinde Ölüm Sonrası Hayat Ve Diriliş İnancının Dini Ve Teolojik Temelleri", *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı XV, İzmir 2002, s. 39.

¹⁰ Kurtubalı Yahudi filozof ve din âlimidir. Batı literatüründe Maimonides olarak geçen İbn Meymûn, Yahudi literatüründe Rabbi Moşeh ben Meymon olarak bilinir. Ortaçağın en önemli filozofları arasında girmiştir. Yahudi dini ile ilgili önemli çalışmalar yapmıştır. (bkz. Mustafa Çağrı, "İbn-i Meymûn ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 20, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1999, s. 194.

¹¹ Maimonides'in "Şerhu'l Mişna" adlı eserinde geçen on üç esas şöyledir. 1. Esas; Şanu yüce Yaratıcı'nın varlığıdır. 2. Esas; Yaratıcı'nın birliğidir. 3. Esas; Yaratıcı'nın cismaniyetini reddetmektir. 4. Esas; Yaratıcı kadimdir ve hiçbir şey ona denk değildir. 5. Esas; Yaratıcı kendisine ibadet edilmesi, yüceltilmesi, tanzim ve itaat edilmesi gerektirir. 6. Esas; Nübüvettir. 7. Esas; Musa Efendimiz'in peygamberliğidir. 8. Esas; Tevrat'ın Allah'tan gelişidir. 9. Esas; Musa'nın şeriatı nesh edilmeyecektir. 10. Esas; Yaratıcı insanın fiillerini bilir ve onları ihmal etmez. 11. Esas; yaratıcı Tevrat'ın emirlerini yerine getirenleri ödüllendirecektir. 12. Esas; Mesih'in gelişi hakkındadır. 13. Esas; Ölümlerin diriltilesidir. (Bkz. Yasin Meral, "İbn Meymûn'a göre Yahudilikte İman Esasları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 52, 2011, s. 266)

¹² Fred Rosner tarafından yayına hazırlanan "Moses Maimonides Treatise on Resurrection" adlı risale 126 sayfadan oluşmaktadır. Jason Aronson Incorporated tarafından 1982 yılında basılmıştır. 2009 yılında Michigan Üniversitesi tarafından dijital ortama aktarılmıştır. (Bkz. <https://mirlyn.lib.umich.edu/Record/003168081>)

¹³ Akbaş, s. 44.

Yahudiliğin ilk dönemlerinde, ölen kimsenin ruhunun toprağın altına, *Şeol'e* yani karanlıklar dünyasına indiğine ve oradan da daha önce ölen atalarının ve akrabalarının arasına katıldığına inanılmıştır. Bu inanca göre *Şeol*; koyu karanlık bir diyar ve dönüşü olmayan bir yerdir. Başlangıçta Yahudilikte ölümün telafisi imkânsız bir son olup, ölümden artakalan ruhun *Şeol'de* kasvetli bir hayata gittiği inancı hâkimdi. O dönemde ölüm sonrasına ait bir yargı inancına rastlanmamaktadır. Öldükten sonra dirilme inancı daha sonraki dönemlerde ihdas edilmiştir.¹⁴

Erken dönem Yahudiliğinde yeniden diriliş inancına dair Tevrat'ta geçen referanslar sürgün ve sürgün sonrasına ait metinlerde yer alır.

Konuyla ilgili Tevrat'taki en eski pasaj, Hezeikel¹⁵ kitabında geçmektedir.

"Rabb'in eli üzerimdeydi. Ruhuyla beni dışarı çıkardı, kemiklerle dolu bir ovanın ortasına koydu. Beni onların arasında her yöne dolaştırdı. Ovada her yöne yayılmış, tamamen kurumuş pek çok kemik vardı. Rab 'İnsanoğlu bu kemikler canlanabilir mi' diye sordu. Ben 'Sen bilirsin, ey egemen Rab' diye yanıtladım. Bunun üzerine 'Bu kemikler üzerine peygamberlik et' dedi, 'Onlara de ki, 'Kuru kemikler, Rabb'in sözünü dinleyin! Egemen Rab bu kemiklere şöyle diyor: İçinize ruh koyacağım, canlanacaksınız. Size kaslar verecek, üzerinizde et oluşturacağım, sizi deriyle kaplayacağım. İçinize ruh koyacağım, canlanacaksınız. O zaman benim Rab olduğumu anlayacaksınız.' Böylece bana verilen buyruk uyarınca peygamberlik ettim. Ben Peygamberlik ederken bir gürlüğü oldu, bir tıkırtı duyuldu. Kemikler birbirleriyle birleşiyordu. Baktım, işte üzerlerinde kaslar, etler oluşuyor, üstlerini deri kaplıyordu.

Ama onlarda ruh yoktu. Sonra bana şöyle dedi: 'Rüzgâra peygamberlik et, insanoğlu, peygamberlik et ve de ki egemen Rab şöyle diyor: Ey rüzgâr, gel dört yandan es. Bu öldürülmüşlerin üzerine üfle ki canlansınlar!' Böylece bana verilen buyruk uyarınca peygamberlik ettim. Onların içine soluk girince canlanıp ayağa kalktılar. Çok, çok büyük bir kalabalık oluşturuyorlardı. Sonra bana, 'İnsanoğlu bu kemikler bütün İsrail halkını simgeliyor' dedi, Onlar, 'Kemiklerimiz kurudu, umudumuz yok oldu, bittik' diyorlar. Bu yüzden peygamberlik et ve onlara de ki, 'egemen Rab şöyle diyor: Ey halkım, mezarlarımızı açıp sizi çıkaracağım zaman benim Rab olduğumu anlayacaksınız, ey halkım. Ruhumu içinize koyacağım, canlanacaksınız. Sizi kendi ülkenize yerleştireceğim. O zaman bunu söyleyenin ve yapanın ben Rab olduğumu anlayacaksınız.' Böyle diyor Rab."¹⁶

Bu pasajlar Ahdi Atik'te yeniden dirilme inancını göstermektedir. Hezeikel M.Ö 588-570 yıllarında diasporada Babil İmparatorluğu'nun kontrolünde olan Kaldean şehrinde yaşamış bir peygamberdir. Hezeikel içinde bulunduğu sürgün toplumunun psikolojisi ve Babil şehrinin dini atmosferinden etkilenmiştir. Bu arka plan ile birlikte Hezeikel Kitabı açık bir biçimde yeniden dirilişe dair bir anlatım içermektedir.¹⁷

¹⁴ Ahmet Güç, "Yahudilik'te Defin ve Sonrasına Ait Gelenekler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, C.10, Sayı 1, 2001, s. 64.

¹⁵ Hezeikel M.Ö 586 yılında Yerusolim'in düşüşünden önce ve sonra Babil'de sürgünde yaşamış bir peygamberdir. Hezeikel kitabında hem sürgünde olanlara hem de Yerusolim halkına seslenmiş bir peygamberdir. (bkz. Kitab-ı Mukaddes, Hezeikel, s.863)

¹⁶ Hezekiel 37:1-14. (Bütün Kutsal Kitap alıntıları *Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil)*, Kore, 2011'den yapılabaktır).

¹⁷ Daniel Sarlo, "The Question of Influence: Resurrection in Judaism and Zoroastrianism", *University of Toronto*, 2012, s. 4.

Yeniden dirilme unsuruna ait bir diğer referans ise Yeşaya¹⁸ kitabında şöyle geçmektedir:

*"Ama senin ölülerin yaşayacak, bedenleri dirilecek. Ey sizler, toprak altında yatanlar, uyanın ezgiler söyleyin. Çünkü senin çiğın sabah çiğine benzer, toprak ölülerini yaşama kavuşturacak."*¹⁹

Yeşaya Kitabı; gelenekte M. Ö. 8. yüzyılda yaşamış olan peygamber Yeşaya'ya atfedilmekle beraber, sürgün sonrasına ait bir metindir. Sürgün ve sürgün sonrası dönemlere dair anlatımlar içerir. Bu metinde geçen anlatımın mecâzî olduğuna dair söylemler yanılmaktadır; çünkü bu bölümde yeniden dirilme inancına dair açık anlatımlar bulunmaktadır.²⁰

Makkabiler²¹ dönemine ait olan Daniel²² kitabında ise konuyla ilgili iki ayrı referansa rastlıyoruz.

İlki Daniel 12:1-3;

"O zaman senin halkını koruyan büyük önder Mikail görünecek. Ulusun oluşumundan beri hiç görülmemiş bir sıkıntı dönemi olacak. Bu dönemde halkın -adı kitapta yazılı olanlar- kurtulacak. Yeryüzü toprağında uyuyanların birçoğu uyanacak. Kimisi sonsuz yaşama, kimisi utanca ve sonsuz iğrençliğe gönderilecek. Bilgeler gök kubbe gibi, birçoklarını doğruluğa döndürenler yıldızlar gibi sonsuza dek parlayacaklar."

Diğeri ise Daniel 12:13'te geçen ifadelerdir;

"Sana gelince ey Daniel, son gelinceye dek yoluna devam et. Rahatına kavuşacak ve günlerin sonunda ödülünü almak için uyanacaksın."

Erken dönem Yahudiliğın diriliş inancıyla alakalı yukarıda sunulan verilerin, kitabı mukaddesten delillerine yer verdik. Bu metinler Yahudilerin diriliş inancının arka planını ortaya koymaktadır. Bu aşamadan sonra Zerdüştlükte yeniden dirilme inancına göz atacağız.

Zerdüştlükte Ölüm Sonrası Hayat ve Dirilme

Zerdüştlük metinlerinde geçen "dakhma"²³ kelimesi; mezar anlamında kullanılmış olmakla birlikte, bozkırda yaşayan sıradan insanların ruhlarının ölüm sonrasında kalacağı yer manasında kullanılmıştır ve bu kavrama oyuk, karanlık çukur manası verilmiştir. Diğer taraftan *dakhmalar* sessizlik kuleleri olarak da

¹⁸ Yeşaya İbraniçe'de "Rab kurtarır" anlamına gelir. Kitabın adı olan bu ifade bir bakıma kitabın özetidir. Yeşaya M.Ö. 8. Yüzyılın ikinci yarısında Yerusâlim'de yaşamış bir peygamberdir. (bkz. Kitab-ı Mukaddes, Yeşaya, s. 712)

¹⁹ Yeşaya 26:19

²⁰ Sarlo, a.g.e., s. 6.

²¹ Slevekos yönetimi tarafından Yahuda'nın seçkin kesiminin desteği ile yürütölen Helenleştirme politikalarına karşı Makkabi lakabıyla anılan ve Kohen soyundan gelen bir ailenin liderliğinde dindar Yahudi kesimin silahlı direniş başlanması ve zaferle neticelenen bu olaydan sonra Yahuda bölgesinin yarı bağımsız bir krallık statüsüne kavuşmasıdır. M.Ö. 164'te Kudüs'ün Makkabi isyanı ile Yahudiler tarafından zapt edilmesinden M.Ö. 37 yılında Herod'un Kudüs'ü tekrar ele geçirmesine kadar olan dönemdir. (Bkz. Lavinia Cohn - Sherbok, Dan Cohn Sherbok, *Yahudi Kısa Tarihi*, Bilal Baş (çev.), İstanbul: İz Yayıncılık, 2011, s. 55)

²² Daniel; Babil kralı Nabukadnessar tarafından sürgün edilen Yahudi toplumunun içerisinde yaşamı ve sürgüne tanıklık etmiş bir peygamberdir. (Bkz. Kitab-ı Mukaddes, Daniel, s. 920)

²³ Eski Aryan dininde ceset yakma, cesedi mezara gömmeye ya da taşlar arasında saklama gibi yöntemler uygulanırdı. Zerdüştlükte ise herhangi biri öldüğünde cesedin kirlenmemesine özen gösterilirdi. Ceset alınıp yüksek bir tepe ya da kayanın üzerinde bulunan ve kutsal kabul edilen; su, toprak ve ateşten uzakta Dakhma denilen yere getirilirdi. Cesedin et kısmının yırtıcı hayvanlar tarafından yenmesi beklenir, daha sonra kemikleri toplanıp merkezi bir kuyuya konur, orda toz oluncaya değin bekletilirdi. İnançlarına göre cesetler kutsal kabul edilen su, toprak ve ateşe dokunmamış, dolayısıyla onları kirlenmemiş olurdu. (Bkz. *Ansiklopedik Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü*, "Dakhma", İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, 2004, s. 54).

adlandırılmıştır. Sıradan insanların dışında kalan yönetici, savaşçı ve rahiplerin ise ruhlarının gökyüzüne yükseleceği, aydınlık cennetinde tanrıya katılacakları ifade edilmiştir.²⁴

Zerdüştlükte tekrar dirilme ve ruhun bedenle birleşmesi, nihai yargılamanın başlangıcı kabul edilir. Zerdüş inancına göre, varlıklar diriltilmeye başlandığında ilk olarak Gayomart'ın²⁵ daha sonra ise 57 yıl içinde diğer tüm insanların diriltilmesi tamamlanacaktır. Her insanın ruhu, bedeninden ayrıldığı yerden diriltilecektir.²⁶

Zerdüştlükte yeniden dirilme ve ahiret inancına dair en erken kanıtlar Gatalar'da²⁷ geçmektedir. Sonsuz yaşama, sadece yüksek rütbeli görevlilerin hak sahibi olacağı inancını vaz edilirken, peygamber Zerdüş M.Ö 1000'li yıllarda bu inancın yerine bütün ruhların ölümsüzlüğü fikrini öne sürmüştür.²⁸ Gatalar'da Zerdüş tüm insanların ölüm sonrasında yargılanacağı inancını dile getirmiştir.²⁹

Zerdüş, Ahura Mazda'ya "rüzgârın savurduğu, suların sürüklediği beden nereden bulunacak da bir araya getirilecek, ölümlerin dirilişi nasıl gerçekleştirilecek?" diye sorar. Ahura Mazda "ben yeryüzünü, gökyüzünü, ayı ve yıldızları nasıl yoktan var ettiysem, insanı anne karnında yaratıp büyümesini sağladıysam, bulutları ve rüzgârı nasıl yarattıysam ölümleri de öyle diriltirim. Bütün bunları yapmak ölümleri diriltmekten daha zordur" der.³⁰

Gatalar'da ölüm sonrasına dair referanslar vardır. Bunun yanı sıra, yeniden dirilme inancına ait en eski kanıtlardan biri de erken dönem Avesta Yaşt'larında³¹ geçer. Yaşt'ların Ahemeniş Hükümranlığı³² döneminde yazıldığı tahmin edilmektedir. Yeniden dirilmeye dair Yaşt 19'da şu ifadeler geçmektedir:

"Ahura Mazda birçok iyi varlık yarattı... Dünyayı mükemmelleştirmeleri amacıyla... Ölümler kalsın diye... Yok edilemez olan, tek yaşam sahibi olan gelsin ve onun dileği ile her şey harikulade olsun diye... Şoşyantların³³ arasında zafer sahibi olan yüce Bir ve onun diğer yardımcıları, dünyayı mükemmel bir yer haline getirsin diye, ölmeyen, değişmeyen, bozulmayan, çürümeyen, daima yaşayan, daima büyüyen..."

²⁴ Mary Boyce, *Zoroastrians: Their Religious Beliefs and Practices*, ROUTLEDGE & KEGAN PAUL LTD, London 1979, s.14.

²⁵ Gayomart; Ahura Mazda'nın yarattığı ilk insan, insanlığın ilk örneği. (Bkz. *Ansiklopedik Zerdüştlük Terimleri*, a.g.md., s. 69)

²⁶ Ömer Faruk Araz, "Zerdüştlüğün Doktrinleri", (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2002, s. 78.)

²⁷ Gatalar; Zerdüş kutsal metinleri olan Avesta'nın en eski bölümüdür. "Gath" eski Avesta dilinde şarkı anlamındadır, Gatalar temiz ve pak şarkılar demektir. Gatalar 5 bölüm ve 17 fasıldan oluşmaktadır. (Bkz. *Ansiklopedik Zerdüştlük Terimleri*, a.g.md., s.69)

²⁸ Philip G. Kreyenbroek, "Millennialism and Eschatology in The Zoroastrian Tradition", *Imagining The End: Visions of Apocalypse From The Ancient Middle East to Modern America*, ed. Abbas Amanat - Magnus Bernhardsson, London, I.B. Tauris Publishers, 2002, s. 40.

²⁹ Yasna 31:20, 46:10

³⁰ R. C. Zaehner, *The Teachings of the Magi: a Compendium of Zoroastrian Beliefs*, New York: Oxford University, 1976, s.145.

³¹ Avesta'nın "övgü duaları" ya da "övgü şarkıları" anlamına gelen, şeytanlara karşı söylenmiş olan duaları kapsayan bölümüdür. (Bkz. *Ansiklopedik Zerdüştlük Terimleri*, a.g.md., s.158.)

³² Ahemeniş Hükümranlığı; M.Ö. 550 ile 331 yılları arasında hüküm süren sülalenin adıdır. Ahemeniş Hükümranlığı'nın kurucusu I. Kiros kabul edilir. Uzunca dönem İran ve Mezopotamya coğrafyalarında hüküm süren bu hanedana Büyük İskender son vermiştir. (Bkz. Gene R. Garthwaite, *İran Tarihi*, İstanbul: İnkılap Kitapevi, 2011, s. 98).

³³ Gatalar'da geçen Şoşyant (Saoshyant) kelimesi dünyanın koruyucusu olarak tayin edilmiş, insanoğlunun günahlarının başışlanma gününde gelecek olan seçilmiş kişidir. Zerdüş'ün kendisi de bir Şoşyant'tır.

Yaşt 19'da geçen bu ifadeler, dünyada bir yenilenme ve onarım olacağına işaret eder. Böylece ölümler kalkacak ve her şey ölümden, acıdan, hileden arınmış bir şekilde yeniden dirilecektir. Bu anlatımlar Yeşaya kitabındaki apokaliptik anlatımlarla benzerlik taşımaktadır.³⁴

Daha sonraki Zerdüştlük metinlerinden Bundahiş'nin³⁵, Yahudi kaynakları ile birçok paralellik gösterdiğini görebilmekteyiz. Bahsettiğimiz unsurlar Bundahiş'in metinlerinin 30. bölümünde uzunca anlatılır.

"Adam geçip gittiğinde (öldüğünde) / ruh 3 gece boyunca oturur / cansız bedeninin hemen yanında / orada, başının bulunduğu yerde / o gece boyunca çok sıkıntı görür / Div'lerden ve divlerle ortak olanlardan dolayı / ve orada tutuşturulmuş olan ateşe tamamen geri döner... / Bu üç gün / ruh vücudun geri kalan kısmı olan başın yanında umutla oturup bekler / 'belki de bu kan akar, ve rüzgar bedenine girer, belki de benim hayata dönmem mümkün olur böylece'... / Eğer ki ruh iyi bir ruh ise / rüzgar karşından iyi bir şekilde eser / Dünyadaki rüzgarlar arasında en yakışık alan / en hoş kokulu / ve en mükemmel rüzgar ruhu canlandıran bu rüzgar olur. / Ve eğer ki bu ruh kötü ve günahkar bir ruh ise / karşından gelen sert rüzgar dünyadaki rüzgarlar içerisinde en pis kokulu / en çürümüş ve iğrenç / en başarısız, rahatsız edici ve ruha korku verici bir rüzgar olur. / Daha sonra onlar iyi olan ruhları da kötü olan ruhları da taşırlar. Onlardan birisi şöyle söyler 'ne zaman ki rüzgar rahatlatıcı bir şekilde eser / işte o doğruluk ve cömertlikle davranan kişidir, / onu bir bakire yıldızlara uğurlar, / ve ona soruları, üç basamağı olan merdivene gelene kadar o bakire yolu göstererek sorar, / merdiven onu sonsuz ahenk mekânına ulaştırır ki orada iyi düşünceler, iyi sözcükler, ve iyi davranışlar vardır. / İlk adım yıldız aşamasıdır / ikinci adım ay aşamasına ulaşmaktır / üçüncü adım ise güneş aşamasına çıkarır ki orası sonsuz ahenk dünyasıdır."

Geçen pasajdan da anlaşılacağı üzere, Zerdüştlük düşüncesinde ruh, beden ve can insanın farklı bileşenleri olarak algılanmaktadır. Ruh, beden öldüğünde bilincini yitirmemekte ve Ahura Mazda'nın yargılaması ile yüzleşmektedir. Can ise insanı hareketlendiren ve Tevrat'ta Genesis 2:7'de geçen "yaşam soluğuna" benzemektedir. Eğer insanın sorgusunda, iyi bir yaşam sürdüğü ortaya çıkarsa rüzgâr onu hoşnut kılmakta ve bir bakire sorgulama köprüsüne kadar ona yol göstermektedir. Diğer yandan, insanın sorgusunda kötü bir hayat yaşadığı anlaşılırsa, sıkıntılı bir netice ortaya çıkar. İyi bir ruh için nihai varış yeri, çeşitli katmanlar içeren gök unsurları ile simgelenen cennettir. Bu anlatımlar ile Kitab-ı Mukaddes'in bazı kısımları ve Enoch³⁶ kitabında geçen bölümler arasında yakınlık kurmak mümkündür.³⁷ Fakat Enoch kitabının da apokrif kabul edildiği ve Yahudi inancına dair temel kaynaklardan biri olmadığını gözden kaçırmamak gerekir.

Avesta'da yukarıda bir kısmını alıntıladığımız Yaşt kitabındaki 19:11 ve 13:19 pasajlarında açıkça Şoşyant'ın gelişi ile ilişkili bir biçimde ölümlerin dirilişinden bahsedilmektedir. Ayrıca Bundahiş'in de kapsamlı bilgiler içermektedir. Zerdüştilere göre belirtilen zaman geldiğinde bütün ölümler, iyiler ve kötüler, öldükleri yerde kalacaklardır. Bundahiş'in 30:7'de ilk önce Gayomard'ın daha sonra ise Mashye ile

³⁴ Sarlo, a.g.e., s. 9.

³⁵ Avesta'yı yorumlayan Zerdüşthahileri tarafından, İslam'ın İran'a girmesinden sonra yazılan, evrenin yaratılışı ile ilgili bilgileri kapsayan kutsal kitap ya da derlemelere verilen addır. 800-900 yılları arasında yazıldığı kabul edilir. (Bkz. Bkz. *Ansiklopedik Zerdüştlük Terimleri*, a.g.md., s. 44.)

³⁶ Eski Ahit'in apokrif kitaplarından biri olarak kabul edilir. Kitabın orijinalde Aramice olduğu, ilk bölümlerinin M.Ö. 4.yüzyıl'da yazılmaya başlandığı, bununla birlikte zaman içinde eklemeler yapılarak değişikliğe uğradığı ve bu değişim sürecinin M.S 1.yüzyıla kadar geldiği belirtilmektedir. Bkz. Erhan Altunay, *Peygamber Enok'un Kitabı*, 4. baskı, İstanbul: Hermes Yayınları, 2014, s. 8.

³⁷ Sarlo, a.g.e., s. 15.

Mashyane'nin ve sonrasında ise bütün insanlığın kemiklerinin diriltileceği belirtilmektedir.³⁸

Değerlendirme

Yeniden dirilme inancını Yahudilik ve Zerdüştlükte delilleriyle gördükten sonra, bu iki dinin söz konusu akideyle alakalı bir etkileşim içerisinde olduğunu söyleyebiliriz. Bu ilişkinin sürgün şartları açısından ve kronolojik olarak da değerlendirdiğimizde Zerdüştlükten Yahudiliğe doğru olduğunu söylemek akla daha yatkın gözükmektedir. Fakat ölüm sonrasında ilgili arketipler genel manada benzerlik barındıran inançlardır. Özellikle de yakın coğrafyalar arasında çokça geçirgenliğin olduğu arketiplerdir. Yahudiler her ne kadar sürgün yıllarında Pers dini ve kültürünün baskısı altında kalsalar da Hz. Musa dönemi ve öncesi Mısır'dan, daha önce ise yine kadim Sümer dini anlayışlarının bulunduğu bölgelerden geçmişler, belirli zaman buralarda yaşamışlardır. Dolayısı ile bir etkilenme var ise dahi kimden hangi ölçüde etkilenildiği sorusuna cevap bulabilmek kolay değildir.

Tevrat'ta ruh ve beden olarak yeniden dirilişe dair geçen referans ve anlatımlar sürgün ve sürgün dönemi sonrasına aittir. Daha önceki dönemlerde yeniden dirilme unsuru üzerinde durulmamıştır. Bu durum bizleri Yahudi toplumunun yeniden dirilme fikrine Babil sürgünü ve onun oluşturduğu şartlar muvacehesinde sahip olduğuna dair bir fikre götürmektedir. Bununla birlikte önemli bazı noktalara da temas etmek konuya dair kesin yargılar vermeyi zorlaştırmaktadır. Öncelikle sürgün dönemi öncesine dair kaynaklarımız yetersizdir. Ayrıca temel referans olarak kabul edilen Tevrat da, Ortodoks Yahudiliğin de kabul ettiği üzere sürgün sırasında kaybolmuş ve sürgün dönüşünde peygamber Ezra³⁹ tarafından tekrar ortaya çıkarılmıştır.

Ayrıca kimi Tevrat yorumcuları yeniden dirilme inancıyla ilgili geçen pasajları eskatolojik anlam dışında yorumlamayı tercih etmiş, bunların Kudüs'e tekrar dönüşü, sürgün sonrasındaki yeniden toplumsal, kurumsal diriliş ve kuruluşa işaret ettiğini öne sürmüşlerdir.⁴⁰ Bunun haricinde göz ardı edilmemesi gereken önemli bir husus da Babil sürgünü ile Yahudilerin sadece mabetleri yıkılmamış, gelenek ve inanç sistemlerine dair yazılmış metin ve kaynaklar da bu toplu ve yıkıcı sürgün ile kaybolmuştur. Nitekim Yahudilik gibi kendini koruyabilen bir kültürün öte dünya ve yeniden dirilme inancı gibi temel inançlarla ilgili bu denli bir değişikliği yaklaşık 70 yıl gibi kısa bir sürede bu denli benimsemeleri de akla yatkın gözükmemektedir. Babil sürgünü Yahudilerin dinlerini ve kültürlerini etkilemiş olmakla birlikte, yeniden dirilme inancının Zerdüştlükten alınmış olduğuna dair kesin yargıda bulunacak delillere sahip bulunmamaktayız.

³⁸ İskender Oymak, *Zerdüştlük (İnanç, İbadet, Adetler)*, Elazığ: (y.y), 2003, s. 173.

³⁹ Babil sürgünü sonrası dönemde Mabel'in tekrar inşasında önemli rol alan ve Tevrat'ı tekrar ortaya çıkartan peygamber, dini kişi. (Bkz. Abraham Ben-Yaacob, "Ezra", *Encyclopedia Judaica*, C.6, Thomson Gale USA: Keter Publishing House LTD., 2007, s. 652.)

⁴⁰ Sarlo, a.g.e., s. 2.

Yeniden dirilme arketipi esasında insanlığın ilk arketiplerinden birisidir. Carl Gustav Jung'a göre çok farklı halkların ve toplumların yeniden dirilme hakkında aynı ifadeleri kullanmasına ve benzerliklere şaşırılmak gerekir.⁴¹ Dolayısıyla Yahudilik ve Zerdüştlük bağlamında ele aldığımız yeniden dirilme unsurunun da salt kronolojik bir anlamlandırma ile Zerdüştlükten Yahudiliğe geçmiş olduğunu söyleyemeyiz.

Kaynakça

- Abraham Ben-Yaacob, "Ezra", Encyclopedia Judaica, C.6, Thomson Gale USA: Keter Publishing House LTD., 2007.
- Akbaş, Muhsin. "Yahudi ve Hıristiyan Düşüncesinde Ölüm Sonrası Hayat Ve Diriliş İnancının Dini ve Teolojik Temelleri". D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı XV, 2002, ss.37-60.
- Ansiklopedik Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü. "Dakhma", İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, 2004.
- Alıcı, Mehmet. Kadim İran'da Din (Monoteizm'den Düalizm'e Mecusi Tanrı Anlayışı). 1. Baskı. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2012.
- Altunay, Erhan. Peygamber Enok'un Kitabı. 4. Baskı. İstanbul: Hermes Yayınları, 2014.
- Araz, Ömer Faruk. "Zerdüştlüğün Doktrinleri", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
- Azargoshasb, Mobed Firouz. Translation of Gathas The Holy Songs Zarathustra. <http://www.zarathushtra.com/z/gatha/az/The%20Gathas%20-%20FAZ.pdf>
- Bloom, Harold. Omens Of Millenium (The Gnosis of Angels, Dreams and Resurrection). New York: Riverhead Books, 1996.
- Boyce, Mary. Zoroastrians: Their Religious Beliefs and Practices, London: ROUTLEDGE & KEGAN PAUL LTD, 1979
- Cohn-Sherbok, Dan ve Lavina Cohn-Sherbok. "Yahudiliğin Kısa Tarihi", Doç.Dr. Bilal Baş (Çev.). İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.
- Çağrı, Mustafa. "İbn Meymûn", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. C.20, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1999.
- Davies, W. D. And Louis Finkelstein (Ed.). Judaism (Volume One Introduction the Persian Period). New York: Cambridge University Press, 1984.
- Gartwaite, Gene R.. İran Tarihi. İstanbul: İnkılap Kitapevi, 2011.
- Greenberg, Moshe. "Resurrection", Encyclopedia Judaica. C.17, Thomson Gale USA: Keter Publishing House LTD., 2007.
- Güç, Ahmet. "Yahudilikte Defin ve Sonrasına Ait Gelenekler", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, C.10, Sayı 1, 2001, ss. 63-78.
- Gündüz, Şinasi (Ed.). Yaşayan Dünya Dinleri. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.
- Gürkan, Salime Leyla. "Yahudilik", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. C.43, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2013.

⁴¹ Carl Gustav Jung, *Dört Arketip*, çev. İhsan Kırmırlı, İstanbul: Sayfa Yayınları, 2013, s. 47.

- Jung, Carl Gustav, Dört Arketip, çev. İhsan Kırmımlı, İstanbul: Sayfa Yayınları, 2013.
- Kitab-ı Mukaddes. Daniel, Ayet 1.
- Kitab-ı Mukaddes. Hezeikel, Ayet 1.
- Kitab-ı Mukaddes. Yeşeya, Ayet 1.
- Kitab-ı Mukaddes Şirketi. Kutsal Kitap Dizini. 1. Baskı. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2004.
- Köroğlu, Kemalettin. Eski Mezopotamya Tarihi. 7. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Kreyenbroek, Philip G. "Millennialism and Eschatology in The Zoroastrian Tradition", *İmagining The End: Visions of Apocalypse From The Ancient Middle East to Modern America*, ed. Abbas Amanat - Magnus Bernhardsson, London, I.B. Tauris Publishers, 2002.
- Kurt, Ali Osman. "İkinci Mabed Dönemi Yahudiliğine Genel Bir Bakış". C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi. C. 10, S. 2, 2006, ss. 445-463.
- Kurt, Ali Osman. Babil Sürgünü Sonrası Yahudiliğin Yeniden Yapılandırılması, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2006.
- Levenson, John D. Resurrection and the Restoration of İsrail, London: Yale University Press, 2006.
- Meral, Yasin. "İbn Meymûn'a Göre Yahudilikte İman Esasları", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. C.52, Sayı 4, 2011, ss. 243-266.
- Murphy, Frederick. Early Judaism from the Exile to the Time of Jesus. Massachusetts: Hendrickson Publishers, 2002.
- Oymak, İskender. Zerdüştlük (İnanç, İbadet, Adetler). Elazığ: (y.y), 2003.
- Sarlo, Daniel. "The Question of Influence: Resurrection in Judaism and Zoroastrianism", 2012, University of Toronto.
- Tıgılı, Asiye. Zerdüştlük Hayatı ve Öğretisi. İstanbul: Beyan Yayınları, 2004.
- Türk Dil Kurumu. Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 1988.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "B'as", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. C.5, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1992.
- Zaehner, Robert Charles. The Teachings of The Magi: a Compedium of Zoroastrian Beliefs. New York: Oxford University, 1976.